

■ LESCHA DA LINGUAS DAL CHANTUN GRISCHUN (LLING)

Resumaziun da la posiziun da la Lia rumantscha en la procedura da consultaziun

1 Remartgas preliminaras

La LR beneventa fitg ina lescha da linguas dal chantun Grischun (LLing) gia daditg giavischada e considerescha il sboz en consultaziun sco basa duvrabla per la discussiun. La LR è persuadida ch'ina Lling en favur dal mantegniment e da la promoziun da la lingua rumantscha è urgenta, nagut auter che logica suenter la revisiun totala da la Constituziun chantunala ed ussa in obligaziun dal chantun. La Lling ha da purtar in cler meglierament da la situaziun linguistica rumantscha.

La LR sto adina puspè renviar e na po betg accentuar avunda che la quarta lingua svizra è smanatschada en sia existenza e betg mo periclitada. Ord questa optica dovra il chantun Grischun urgentamain ina politica da linguas pli offensiva che enfin qua. La Constituziun federala e las cunvegns internaziunals al obligheschan ad ina tala politica. Senza quella e senza cumpetenzas chantunals latiers na sa lascha il rumantsch ni promover ni mantegnair. Per quest motiv sto l'autonomia communal ceder parzialmain, sco en blers auters fatgs, als interess surcommunals. En quest connex n'èsi nagina dumonda ch'ina Lling sto obligar las vischnancas da fixar la lingua da scola en cooperaziun cun il chantun. En cas che la Lling na pretendess betg quai, violass ella la constituziun chantunala e federala.

2 Remartgas e propostas per midadas

Art. 1 Chapientscha e convivenza:

Per la convivenza a lunga vista en il chantun triling è la promoziun da la chapientscha vicendaivla e la convivenza tranter las gruppaziuns linguisticas insatge dal pli elementar e central. La LR vul che quella saja fixada en l'artitgel d'intent da Lling.

Mesiras spezialas per il rumantsch:

La LR fa ina giada dapli attent al fatg che la lingua rumantscha è smanatschada en sia existenza, betg mo periclitada, e ch'ella n'ha nagina retroterra ed ha perquai basegn da mesiras spezialas.

Responsabladad da las regiuns:

Las regiuns han augmentà ils davos

decennis lur paisa politica, sociala ed economica. La LR vul che quellas surpiglian dapli responsabladad per la lingua e la cultura en lur territori. Per ina politica da linguas coerenta na dovri betg mo cumpetenzas ed obligaziuns chantunals, mabain era talas sin nivel regiunal. Ina tanscha betg che las vischnancas applitgeschan il rumantsch e sin nivel regiunal predominescha gia il tudestg (sco p. ex. en la Corporaziun da vischnancas Surselva). Las stentas e mesiras dal chantun e da las vischnancas perdan lur valur sche las regiuns na resguardan betg il rumantsch.

Art. 4 Servetsch da translaziun simultana:

Il chantun Grischun, il sulet chantun triling en Svizra, sto tractar sias gruppaziuns linguisticas pitschnas almain a moda cumparegliabla cun ils chantuns bilingvs Berna, Friburg e Vallais. Berna ed il Vallais han in sistem da translaziun simultana. Berna fa quai per ina cuminanza linguistica ch'è bler pli pitschna ch'ils Rumantschs en il Grischun. Friburg redigia tut las documentaziuns che van en il cussegl grond en domaduas linguas. Mintga deputà u deputada «decida sez en tge lingua ch'el vul la documentaziun».

Chapitel III Separaziun da la materia:
III Promoziun dal rumantsch e talian
IV Promoziun dal barat tranter las cuminanze linguisticas

Art. 17 Trilinguitad en l'administraziun chantunala:

Il sboz da la Lling declera da sa basar sin l'adualitad dals trais linguatgs chantunals. En il decurs dal project vegn dentant midà la vista e favurissà il princip fundamental da la predominanza dal tudestg. En quest senn fixescha la Lling l'inegualitad da tractament e consideraziun tranter ils linguatgs chantunals. Quai vul tuttina dir che il rumantsch ed il talian vegnan considerads en ils fatgs ed en la tenuta psicologica sco linguatgs secundars chantunals. Quai è in nausch signal.

Art. 23 (vegl 18)

Lingua discurrenda enstagl da la lingua principala:

Per definir il status da vischnanca monolingua u bilingua pleda il sboz da consultaziun da la «lingua principala» (bestbeherrschte Sprache) e da la «lingua discurrenda» (gesprochene Sprache), partind da las duas dumondas en la dumbraziun dal pievel:

– Quala è la lingua en la quala vus pensais e che vus savais il meglier? e

– Quala(s) lingua(s) discurreis vus regularmain?

a) a chasa, cun il confamigliars,

b) en scola, en la vita professiunala, a la lavur?

En quest connex èsi da far duas ponderaziuns:

La LR n'è insumma betg persuadida da las duas dumondas. Il coc dal problem è bain «l'adiever da la lingua». Differenziar tranter «principal» e mo «discurre» sfalsifitgescha il maletg e discriminescha tut quels e quellas che discurren mintga di rumantsch, ma che ston viver en in context professiunel pli u main biling. Il medem vala per fulasters ch'èn integrads u sa dattan fadia da s'integrar linguisticamain. S'orientar mo tenor la lingua principala relativescha era tut las stentas en favur da la bilinguitad dals davos decennis. E la proposta da s'orientar, per definir il status linguistic da la vischnanca, tenor la dumonda davart la lingua principala è ord optica da regiuns sco l'Engiadin'Ota e Schons e betg il davos era ord vista da la diaspora linguistica betg cuntentaivla, era dispaivla e per la LR betg admissibla. Perquai pretenda la LR che la determinaziun da la procentuala dals linguatgs pertutgant il status linguistic duaja sa basar sin ils resultats da la dumbraziun federala che pertutgan las personas che discurren regularmain rumantsch – pia resguardar la lingua discurrenda. Quai avess per consequenza che vischnancas sco Scuol e Laax – anc oz vischnancas cun ferma tradiziun e preschientscha rumantscha, dentant tenor dumbraziun 2000 sin basa da la lingua principala vischnancas bilinguas – fissan statisticamain sco facticamain vischnancas monolinguas rumantschas. Il medem valess era anc per autras.

Vegn latiers che per vischnancas sco en Val Schons u en l'Engiadin'Ota ed en autras vischnancas da la diaspora linguistica è da chattar ina schliaziun cunvegna. I sa tracta qua da vischnancas che mainan anc oz ina scola rumantscha e che han anc ferma tradiziun culturala rumantscha, era sch'ellas han gia dapi lung temp ina maiortad na-rumantscha.

Art. 22 (vegl 17) ed art. 25 (vegl 20) Lingua uffiziala da vischnanca e da scola:

Il chantun Grischun dovra urgentamain ina politica da linguas pli offensiva che enfin qua. La Constituziun federala e las cunvegns internaziunals al obligheschan ad ina tala politica. Senza quella e senza cumpetenzas chantunals latiers na sa lascha il rumantsch ni promover ni mantegnair. Per quest motiv sto l'autonomia communal ceder parzialmain (cf. art. 3 CC: «... en cooperaziun cun il chantun...») sco en blers auters fatgs als interess surcommunals. En quest connex n'èsi nagina dumonda ch'ina Lling sto obligar las vischnancas da fixar la lingua da scola en cooperaziun cun il chantun. En cas che la Lling na pretendess betg quai, violass ella la constituziun chantunala e federala.

Art. 27 (vegl 22)

Scolas bilinguas/Criteris

Il sistem da scola bilingua vegn ad avair en il futur dapli impurtanza che enfin qua. Per evitar ch'i dettia ina sparpagliaziun da systems da scola bilingua pretenda la LR che criteris liants per la scola bilingua vegnian definids. Ils vertents dal departament d'educaziun, cultura e protecziun da l'ambient na tanschan betg. Quels han da definir en il plan d'instrucziun per l'entir temp da scola obligatorica in equivalent quantitativ sco qualitativ tranter la lingua minoritara e maioritara.

Commembers da cumissiun:

Vincent Augustin, president

Romedi Arquint, Martin Bundi,

Bernard Cathomas, Jost Falett,

Giusep Nay, Chasper Pult,

Annaleta Semadeni-Kaiser,

Armon Vital, Gion A. Derungs, actuar